

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Anders Christensen : Vadehavet

Bjørn Svensson : Oksevejen Haderslev—Immervad

Ole Bech : H. C. Andersen og Erik Oksen

Valdemar Andersen : Vestslesvigske vejproblemer

L. S. Ravn : Det slesvigske spørgsmål på lærerkonferencerne

Boganmeldser . Nyt omslag

JANUAR

1 · 1968

44. ÅRGANG

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster årlig 22.50 kr. incl. MOMS og gratis tilsendt. Abonnement og enkeltnumre (2.00 kroner stykket plus MOMS og porto, særnumre beregnes der dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, tlf. (046) 2 46 83 eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gratis på anmodning.

Anders Christensen.

Vadehavet mellem Højer og Ballum

Fhv. skomagermester Anders Christensen, Skast, fortæller ungdomserindringer fra Ballum, hvor han er født, og hvor han har boet, indtil han gik på pension for fjorten år siden.

1968-1

Vadehavet mellem Højer og Ballum ligger i dag nærmest øde hen. Nogle børn, der leger ved stranden, en jolle, hvor de sidder og tatter efter et par fladfisk, det er det hele.

Sådan var det ikke for en række år siden, inden der blev bygget dæmninger til Sild og Rømø.¹

Om sommeren sejlede tit tre af de fladbundede hjuldampere efter hinanden til Sild med badegæster, når badetogene var ankommet fra Hamborg og Berlin.

Ved hver by var der både, som flittigt gik under sejl. Apoteker Nagel sejlede vandet tyndt med sin lille skonnert med Jens Møller fra Ballum som bedstemand. Ved Koldby kom skibe og hentede de stærke klægsten fra teglværket. Af og til kom en båd gennem Koldby leje på vej til Højer for at hente stykgods, istag² eller brændsel.

Koldby leje har vel nok været dybere før. Leutnant Hammer skal have ligget der engang med sine kanonbåde.

Ved flodtid kommer vandet syd og nord om Jordsand og mødes ved Koldby. Det bevirker vel, at det slikker til.

I mine unge dage hentede vi tit en kurvfuld terneæg på Jordsand; den gang var det sjældent at finde et mågeæg, mens øen nu fuldstændig beherskes af måger. Dengang blev Jordsand takseret til 30 demat, men nu er den betydelig mindre. Men da hed det:

Langt imod øst sig strakte
det frodige, rige land,
kun ved et lille vandløb
adskilt fra Hjerpsted strand.

Sådan lød det i Jordsandsangen. Den har vel også været beboet engang. Men stormfloderne har vel lige som i Misthusum drevet indbyggerne bort.

For år tilbage, mens øen tilhørte Koldby, blev der bjærget hø på den. Et par karle, en dreng og en pige boede så i høstens tid ovre i huset, og ejerne i Koldby fulgte i deres lange søkikkerter, om der nu også blev bestilt noget.

Var der ikke andet at se efter, kunne det være, at rutebåden var undervejs fra Rømø til Ballum.

Eneretten til at drive færgefart mellem Ballum og Rømø blev i sin tid i følge gamle papirer, som man dog aldrig er kommet helt til bunds i, givet til en mand fra Ballum, som havde været ombord på »Trefoldigheden« under Christian d. IV og der udmærket sig. Som belønning skulle han altså have fået færgeriet mellem Ballum og Rømø.

1. Dæmningen til Sild blev bygget 1927, og Rømødæmningen blev færdigbygget 1948.
2. Istag er tagrør, som til dels blev bjerget på isen og ellers »bådsåren« og sejlet til Højer sluse i såkaldte to-gangsbåde, som blev bygget i Rudbøl.

C. J. Jacobsen, f. 1854 i Haderslev, d. 1919, blev udnævnt til præst i Skærbæk 1884 og begyndte snart efter sin mangesidede virksomhed som grundlægger af en række foretagender, der alle skulle tjene tyskhedens fremme. I 1890 åbnede han Skærbæk Bank, og derefter fulgte i hurtig rækkefølge oprettelsen af en arbejderforening, en væveskole, en nybyggerforening, et rederi, kurbadet på Rømø, et teglværk, et dampbageri, en tørvefabrik, en lervarefabrik og et selskab til anlæg og drift af karpedamme. Banken og de forskellige fabrikker blev ledet ganske uansvarligt, og skønt pastor Jacobsen gang på gang indsamlede nye kapitaler på agitationsrejser i Tyskland, endte det hele med et sammenbrud fulgt af en retssag i 1903. Pastor Jacobsen, der i 1899 havde været nævnt som kandidat til bispestolen i Slesvig, blev nu afsat som præst i 1904.

På billedet ses pastor Jacobsen ved indvielsen i 1897 af færgeruten mellem fastlandet og Rømø – han står midtskibs i hvid frakke. Billedet er taget ved det nu sløjfede brohoved, hvor Brede å dengang havde udløb.

I Sønderjyske Årbøger, 1907, side 324, skriver H. P. Hanssen udførligt om retssagen.

Skibene bestod af den store og den lille skonnert, kreaturbåden og isjollen. Der blev kun sejlet med sejl, og sejlplanen skulle jo nogenlunde følge med flodtiderne. Passagererne blev kørt ud til båden i en vogn med høje hjul.

Om vinteren, når alt var tilfrosset, gik to mand til fods med en slæde med postsagerne. Men de måtte først langt mod nord, inden de kunne gå over og mødes med to fra Rømø. Med sig havde de naturligvis kompas og tågehorn.

Men når isen brækkede, og vandet var fuld af drivis, skulle de over med isjollen. Den var beslået med kobberplader. De rejsende, der skulle med over, måtte først gå på isen så langt, de kunne gå nogenlunde tørskoede, men blev så båret det sidste stykke vej ud til jollen. Det var kolde og våde ture. Især for kvinderne var det ubehageligt.

Men om sommeren var det et smukt syn, når skonnerten krydsede sin vej mod vestenvinden til Rømø.

Da Ballum sluse blev anlagt sammen med diget, blev færgefarten lagt derhen, hvor der kunne lægges til kaj, ligesom der kunne lægges til ved en bro ovre ved Kongsmark.

I vadehavet var der i sin tid et rigt fiskeri. Fra Emmerlev til Vesterende var der fiskegårde næsten hele vejen. De bedste gårde blev lavede af kløvede fyrrepinde. Men ellers blev der brugt pil, moseris eller lignende. Til sidst blev der udelukkende brugt granris.

Der blev hovedsagelig fisket middelstore rødspætter, de såkaldte Ballummer-skoll, og Isinger (bakskoll). Fiskene blev slæbt i land i lange lærredssække. Udbyttet var jo varierende, men det kunne somme tider give så mange, at man var nødt til at gå i land sammen med floden, således at vandet kunne hjælpe med til at bære sækkene. Gårdene stod op til en halv mils vej ude og blev fisket ved ebbe.

I hver by var der flere fiskere, som fiskede indtil »æ slet«, høhøsten, begyndte, og så tog de fat igen om efteråret.

En bonde kunne godt bruge en tønde fisk eller to om efteråret. Fisken blev så slagtet, saltet, skrubbet, saltet igen, skrubbet, hvorefter de blev hængt til tørre, først ude, siden i den åbne skorsten, hvor de samtidig fik lidt røg. De opbevarede i en kiste med hakkelse.

Vinteren igennem fik man så en dag om ugen kogte fisk eller ristede fisk med stuede kartofler. Men de fleste blev spist, efter at de var blevet ristede på gløder sammen med brød med svinefedt – en herreret.

Der var mange, der tjente sig en skilling ved fiskeriet, og endnu flere, der fik billig føde. For en tipenning kunne en familie få en middagsmad.

De fleste fisk blev solgt i landsbyerne langs kysten, men når det gav mange, skete det, at nogle købte et læs og kørte længere ind i landet, dog sjældent længere end et par mil.

Sådan købte Laust Rebslager fra Rejsby sommetider et læs og drog over land med. Engang spurgte konen på Trøjborg ham: »Hvor gamle er de fisk?« og hun mente jo, hvor længe, de havde været fanget. »Det er ikke godt at vide«, sagde Laust, »men de største er formodentlig nok de gamlest«.

Nu om dage er det så viseligt indrettet, at der ingen fisk er i vadehavet, og der er ingen, der mangler at tjene de penge ved fiskeriet, og der er heller ingen, der mangler den billige mad. Og så er der også det, at hvis der var fisk, så kunne vi heller ikke få dem ristet, for de skal helst ristes over åben ild.

Men i vadehavet går rytmen videre, flod og ebbe 2 gange i døgnet med omtrent en halv times forskydning fremad – og når månen står i syd er det højvande.

Anders Christensen.

Oksevejen Haderslev—Immervad

Vejen fra Haderslev til Immervad, kendt som Oksevej, er gammel hovedlandevej. Mange bilturister kører turen og tror, at de er på den historiske vej, men de tager fejl. Her har redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, søgt at følge de gamle vejspor, og det blev en lidt anden tur.

I århundreder er hovedlandevejen sydpå gået fra Haderslev over Immervad, uden om Åbenrå. Dens forløb er kendt i store træk, men nogle af detaljerne fortoner sig. Vil man efterforske det korrekte vejforløb, må man derfor støtte sig til gamle kort, i det foreliggende tilfælde først og fremmest til »Plan des Landweges von Rensburg bis Hadersleben«, et aldeles pragtfuldt landevejskort, udarbejdet af overkonduktør A. H. Detmers, dateret 4. april 1761. Kortet er vel en tre meter langt og består af en række ark, der er limet sammen i forskudt placering, så de følger sig efter landevejens retning. Det findes i Det kgl. bibliotek i en samling militære kort, der er afleveret af Ingeniørkorpset, og det ses ikke at være publiceret.

Det er ikke noget tilfælde, at et så omhyggeligt vejkort er udarbejdet i 1761, for den ældre Bernstorff, der var Danmarks udenrigsminister fra 1751 til 1770, havde på sine rejser lært betydningen af at have gode veje, og enige rådgivere fik i 1761 kong Frederik V til at resolve, at befordringsvæsenet skulle forbedres, og at der skulle anlægges nye hovedveje i alle landets provinser. Magister Johan Arndt Dyssel hylder i sin rejsebeskrivelse fra 1763 vejbyggeriet og den nye vej ved Åbenrå, der »er et Værk af vor allernaadigste Konges Anstalt, som vil, at den almindelige Landevej fra Haderslev til Flensborg skal løbe igennem Aabenraae. Veien bliver kortere, og Byen vil derved vinde noget Anseligt.« To år efter blev Hamborgpostruten lagt over Åbenrå, som til da havde måttet finde sig i at bruge Toldsted ved Hørvejen som postafleveringssted for byen.

Det detmerske kort fra 1761 må være fremstillet som et led i arbejdet med vejreformerne. I en indledende erklæring oplyser Detmers, at det vil være praktisk muligt at undgå og rette ud på mange af vejens krumninger, men at yderligere undersøgelser må foretages for at afgøre, om nytten derved vil overstige udgifterne.

Derimod var Detmers ikke i tvivl om nytten eller nødvendigheden af at forbedre vejens kvalitet. Det er umådelig interessant at læse denne fagmands vurdering af hovedlandevejen fra Rendsborg til Haderslev i 1761. Man kommer til at tænke på professor Olufsen, som i 1811 erklærede, at danske veje havde tre dimensioner, nemlig også dybde! Hvad der gjaldt i 1811, var åbenbart i ikke mindre grad en realitet i 1761. Lad os følge karakteristiken fra Immervad til Haderslev. Den er opdelt i vejafsnit. Vi

kommer til Immervad sydfra, og det første vejafsnit går fra Hovslundvejen syd for broen til Stengelmoses sydlige kant:

Anfangs bis an der Brücke tiefer Sandt, über der aue eine Brücke, sodann tiefer doch nicht sehr tiefer Sandt bis an der Anhöhe, nächstdaher flieg und tiefer Sandt bis zu Ende. NB. flieg Sandt.

For strækningen til Kolsbæk i Fredshule:

Tiefer Sandt. Zu Ende eine kurze Distance ein hohler Weg. Bey der kleinen Aue (der er først skrevet bæk, men det er streget over og erstattet med å) des Winters eine schlimme Stelle. NB. flieg Sand.

Fra Kolsbæk i Fredshule til Vartenbergvejen:

Zuerst tiefer Sandt und Anfangs ein hohler Weg, sodann etwas harter Weg, nächstdaher wieder tiefer Sandt. NB. flieg sandt.

Hele Vartenbergvejen:

Zuerst Lehm und Sandt Grundt, nächstdaher eine kurze Distance Stein Damm («stendæmning» eller stenbro), sodann wieder Lehm und Sandt Grundt, bey Wartenberg ist der Weg lehmigt und müsste wohl ausgebessert werden.

Fra Vartenbergvejen til Mastrup:

Zuerst Lehm und Sandt Grundt, nächstdaher eine kurze Distance ziemlich tiefer Sandt, nächstdaher Lehm und Sandt Grundt, zuletzt eine ziemlich tiefe Stelle mit einem Stein Damm zu helfen. Bey dem Hügel 2 Lehmstellen, weswegen der Weg krum gehet, und durch einen Steindam zu helffen stünde.

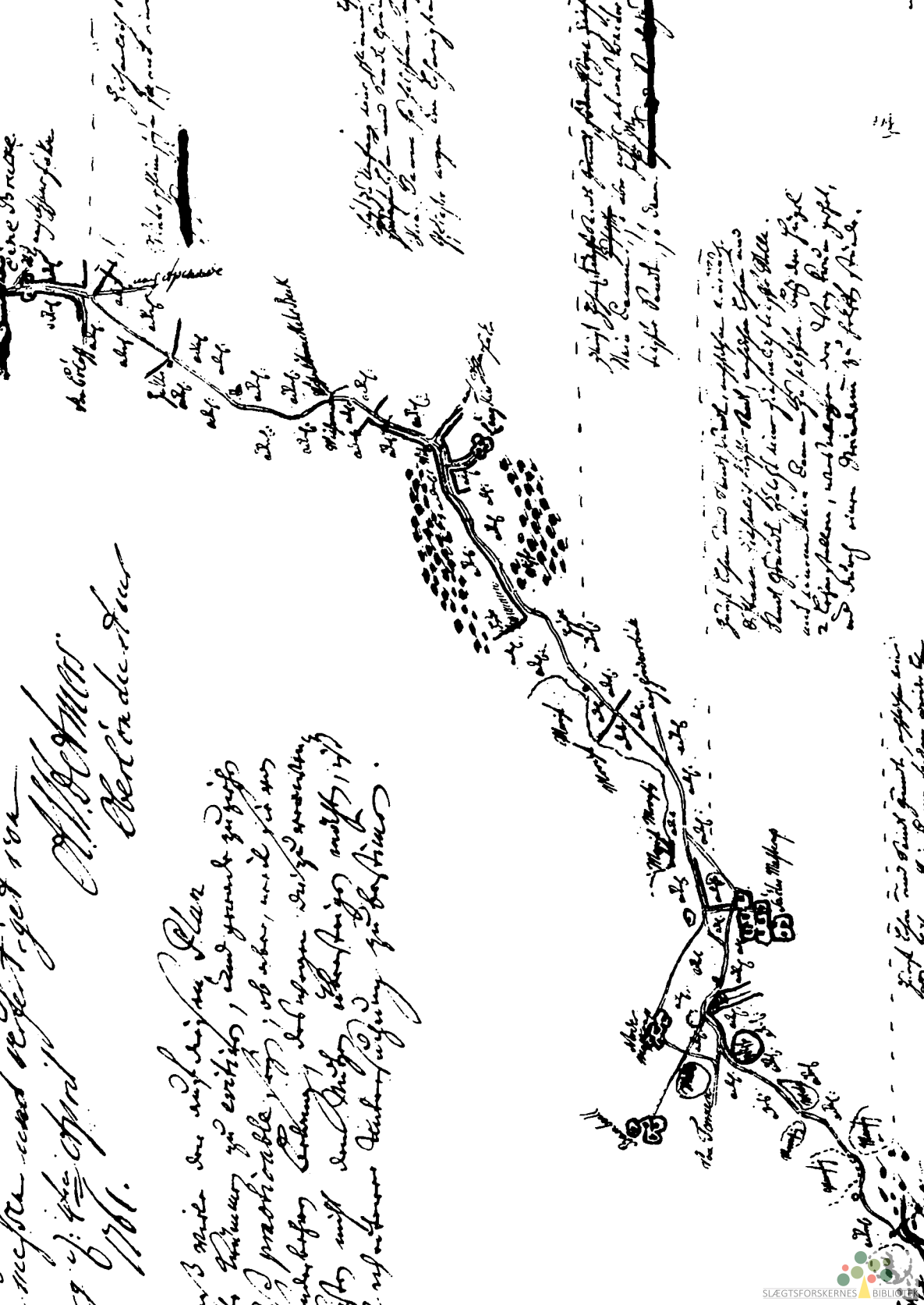
Fra Mastrup halvvejs til Langkær:

Zuerst ziemlich tiefes Sandt, sodann schlimme Lehm Stelle, wo einen Stein Damm (zu helfen er overstreget), so aber wohl etwas weiter möchte geführt werden, nächstdaher tiefer Sandt, so dann fester Weg.

Strækningen omtrent til Skinkelsbæk:

Fast zu Anfang eine schlimme Lehm Stelle mit einem Stein Damm zu helfen, Lehm und Sandt Grundt, als dann ein hohler Lehmigter Weg, so mit einem Stein Damm zu helfen, nächstdaher etwas tiefer Sandt auch hin und wieder Steinpflaster wegen den Lehmigten Boden.

Billedet viser i naturlig størrelse en del af det enestående kort, A. H. Detmers 1761 tegnede over landevejen fra Rendsborg til Haderslev. Detmers har ikke alene kortlagt landevejen, men har mil efter mil beskrevet vejens kvalitet med sagkundskabens kritiske kommentarer. August Hinrich v. Detmers, f. i Oldenborg, blev overkonduktør 1757 og ses i 1763 at have været beskæftiget med et af kongen påbudt opmålingsarbejde ved Elben for at tilvejebringe et pålideligt kort her. Fra 1774 arbejdede han med forberedelser til anlæget af Ejderkanalen, Kielerkanalens danske forgænger. Detmers døde 1781, tre år før Kanalen blev fuldført.

die Straße nach West-ge. 180
 D. H. B. M. M.
 Ober-oder-der

in 3 oder 4...
 zu...
 2) praktikable, ...
 ...
 ...

~~die Straße nach West-ge. 180
 D. H. B. M. M.
 Ober-oder-der~~

~~die Straße nach West-ge. 180
 D. H. B. M. M.
 Ober-oder-der~~

die Straße nach West-ge. 180
 D. H. B. M. M.
 Ober-oder-der

die Straße nach West-ge. 180
 D. H. B. M. M.
 Ober-oder-der

Fra Skinkelsbæk til bygrænsen:

Ziemlich tiefer Sandt und eine tiefe Stelle, so im Winter schlimm seyn soll, mit einem Stein Damm aber zu helffen.

Nu kan læserne selv tælle efter, hvor mange gange, der tales om dybden på denne strækning, dybt sand eller slemst sted, hvis det drejer sig om ler. Det slemme sted er nok ikke mindre dybt. Der findes brolægning (Steinpflaster) og solid stenbro (Steindamm) hist og her på denne hovedvej, men langt fra i tilstrækkeligt omfang. Mere brolægning er Detmers universal-middel mod dårlig vej.

Kontrolopmålinger viser, at Detmers har tegnet sit vejkort i forholdet 1:32 500, altså med en centimeter svarende til 325 m, og vi kan derfor ret nøje følge dens forløb, hvis vi sammenholder det gamle kort med et nyere i passende målestok. Atlasblad A 3808 (1:40 000) kan anbefales, fordi det har strækningen Haderslev–Immervad på eet blad. Foretrækker man målebordsblade (1:20 000), bliver det M 3809 og 3909.

Den første vanskelighed møder os umiddelbart udenfor Haderslevs Sønderbro, hvor senere bebyggelse har omkalfatret forholdene, så man har mistet forbindelsen fra den søndre bro til datidens sydlige udfaldsvej, den nuværende Hørregårdsvej. Hvis man imidlertid tager et bykort med grundenes placering, kan man se en linie, der bryder sig vej igennem, så grunden har ordnet sig som efter en magnet. Det er den gamle hovedlandevej, der røber sit spor i Hørregårdsvejs forlængelse nordpå, tværs over Hertug Valdemars vej (den tidligere Erlevvej), Lindevej og knækket i Buegade. Måske er slippet forbi Husmodergården, som afskærer hjørnet af Sønderottinggade og Sønderbro, den sidste rest af den gamle hovedvej; måske har udmundingen været endda lidt sydligere.

Nogle gamle byprospekter kan her komme os til hjælp. Pontoppidans Atlas bragte en tegning af H. Michelsen fra 1780, der viser, at vejen til Flensborg drejer af fra »vejen til færgen« på et punkt, der svarer til slippet lige syd for Sønderottinggades udmunding. Dette bekræftes yderligere af en grundplan over arealet syd for Sønderport, ligeledes fra tiden omkring 1780; den befinder sig i Kiel, se Olaf Klose und Lilli Martinus: Ortsansichten und Stadtpläne der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, side 74. Der er 27 Ruthen (godt 100 m) fra Sønderbroens vandmølle til stedet, hvor Weg nach Flensburg und Apenrade bøjer af fra »Die Wandlinger Güde«. Det bliver vel lidt syd for slippet.

Men udfaldsvejen sydpå var altså Hørregårdsvej, også for Åbenrå-trafikken. Spørgsmålet bliver dernæst, hvor Åbenråvejen forlader Flensborgvejen. Her får vi hjælp af en vejvisersten med tekst på de to sider; den ene lyder: nach Apenrade, den anden side har indskriften: nach Flensburg und Tonnern. Stenen står på Hørregårdsvej lige nord for viadukten, der fører Hørregårdsvejen under den nye omkørselsvej. Den står c. 100 m sydligere,

både målt i forhold til vandmølle og Erlevvej, end man kunne have ventet efter Detmers vejkort. På Stadsingeniørens kontor oplyses, at stenen blev flyttet i forbindelse med bygningen af omkørselsvejen, men ikke mere end en halv snes meter. Tør man tro stenen, skulle Åbenråvej være bøjet af her, og tør man tro Detmers vejkort, er det sket i en vinkel på 45°. Der er blot den hage ved sagen, at ingen kender til, at der er gået en vej fra til Åbenrå på dette sted. Imidlertid viser målebordsblad 3810, at der i forlængelse af kirkegårdens gamle vestside på opmålingstidspunktet (1925) lå et dige, der pegede lige over i vejen mod Knav (og Vilstrup). Der kan ikke være tvivl. Her må Åbenråvejen have gået i 1761, ved afbøjningen fra Hørregårdsvej næsten sammenfaldende med den nye omkørselsvej, i næste fase sagtens identisk med Knavvejen eller måske snarere følgende markskellet lidt vest for denne.

Vejviserstenen skønnes at være fra 1700-tallet, antagelig århundredets anden halvdel, så det er troligt, at den er blevet opstillet i vejforbedringens tid, f. eks. i 1765, da postruten, der hidtil havde fulgt Hærvejen, blev lagt over Åbenrå.

Efter at have skilt os af med Åbenråtrafikken fortsætter vi mod Flensborg og Tønder, ud ad Hørregårdsvej. En halv kilometer efter den gamle vejvisersten kommer vi til et par huse; tidligere lå her en smedie, og vejen gik skrås over marken til de to huse på den anden side; nu er denne vejstump blevet pløjet op, så vi må gøre omvejen uden om marken for at komme på ret vej igen. Ret vej er den markvej, der går mellem de to huse, som man nu får på højre hånd, medens man har Galgehøjen til venstre. Navnet findes på de nye kort; på det detmerske kort er den diskret markeret med en miniaturegalge. Det var Haderslev herreds retterting, der her var anbragt ved alfar vej. Haderslevs egen galge var anbragt nord for byen.

Når markvejen slipper op, føler man sig fristet til at gå til højre for at komme over i en gammel vejbue, der efter stedlig tradition har været en del af æ gammel Stadsvej. I dens forlængelse mod syd findes i Overskov en bred skovvej, der peger mod Tøndervej og ville give naturlig forbindelse hertil. Men kortet fra 1761 siger nej! Man skal fra den brat afbrudte markvej fortsætte lige ud, over marken ned til Skinkelsbæk, og den gamle vejoverføring her er heller ikke til at tage fejl af. Der ligger en solid kampestensbro eller stenkiste til at bære vejen over bækken. Derefter er vejen gået videre langs hækken og i lige fortsættelse over marken, hvor dens spor ganske vist er pløjet bort, men de kan genfindes på et luftfoto, der beror på Stadsingeniørens kontor (taget 24. 4. 1967). Det svarer til en udmunding i Tøndervejen omtrent midtvejs mellem Åbenråvej og indkørslen til Langkærgård. Denne placering af udmundingen stemmer med Detmers kort.

Tøndervejen hed dengang ikke Tøndervej, men Flensborgvej. Tøndertrafikken var det sekundære. Men hvorfor slog Flensborgvej dette temmelig skarpe sving ved Langkær på 130° i stedet for at runde svinget af ved at søge gennem Overskov? Antagelig blandt andet fordi Haderslevtrafikken ikke var enerådende. Øst for Langkær kom Hærvejstrafikken til en vejgren, hvis venstre gren under navn af Flensborgvej knyttede forbindelsen til Haderslev over Hørregårdsvej, medens den højre vejgren gik til Assens Fåhre under navn af Færgehusvej. Adressen kan man se på Detmers kort, navnet på et udskiftningskort fra 1779, der opbevares på Langkærgård. Over Knav må ruten være gået videre over Vandling, forbi Lunding og Lønt ud til Årø Sundvej.

Om trafikken intensitet kan der ikke siges stort. Der foreligger kun enkelte tal for studedrifterne. I året 1651/52 passerede der 15.860 studer gennem Haderslev (Achelis, Haderslev II, side 81), og ved samme tid udskibede Assens gennemsnitlig 4668 øksne om året (Måløv, Assens, side 143); hvorledes de sidste har fordelt sig på Færgehusvejen og de andre næs-veje, kan ikke vides.

Men alle stude skulle ad Flensborgvejen mod Immervad, hvor Oksevejen støder til Hærvejen, vi følger deres vej, og nu går det glat. Der er kun små afvigelser mellem det gamle og det nye kort, som f. eks. ved 4,8 km stenen, hvor vi kommer til en strækning på 800 m, der som supplement på sydsiden har en ekstra vej, en gammel vejbulle til minde om en vejudretning.

På 1761-kortet går vejen midt mellem Nørre Mastrup og Sønder Mastrup. Nu har bebyggelse udfyldt hullet, men en sammenligning af kortene viser, at den gamle rute først har gjort et lille sving syd for den nuværende vej, til venstre, hvor der nu findes købmandsforretning, lige før mejeriet og tilbage ved bageren, skrås over den nuværende vej for at tage et sving uden om lavningen. Nu har man klaret lavningen med en vej-dæmning, dengang måtte man tage omvejen. Den gamle hovedlandevejs store sving mod syd lå et par hundrede meter nord for det nuværende vejkryds, med afslutning i Pamhulevejen.

Vejgrenen mod Vedsted fandtes også i 1761, på Detmers kort angivet med: von Tonnern. Der fandtes flere Tønderforbindelser, men i 1761 må den største part af Tønderfærdselen have benyttet Vedstedvejen, medens den i vore dage holder sig til Sydvejen, der på dæmningen over Hoptrup-Vedsted tunneldal har fået sin egen mindsten med følgende indskrift: Sydvejen Marstrup-Branderup / Bygget af Haderslev Amdsraad 1937-1940.

Hvad der ikke står på stenen er, at Sydvejen blev bygget for at knytte Agerskov-området til Haderslev, da man ellers efter amtsbanens nedlæggelse kunne risikere, at det ville glide over til at blive opland for Åbenrå.

Sydvejen har givet nogle vejudretninger, den første ved 7,7 km stenen;

at vejbulen delvis er gjort overflødig af den nye vej, er understreget med en opløjning af vejbulens ene ende.

Midt mellem 8 og 9 km stenene forlader vi definitivt Sydvejen, fordi vi nu er nået til tunneldalen, hvis overvindelse med en dæmning Sydvejen forkynder med sin mindesten. Oksevejen brugte andre metoder, og vi følger den om ad Vartenberg, den kendte studekro, der ifølge værket Sønderjyske Stednavne, Haderslevbindet s. 433, har fået sit navn af warten = vente, pleje, røgte. Men dette vejhjørne er så markant i sin struktur, at det må have fået navn, før kroen blev til. I Jordebogen 1789–90 er navnet registreret som Wadtenberg, Wade(steds)bjerg; egnens udtale dækker Wadtenbjerg, ikke Vartenberg, og mon ikke bjerget ved vadet er det oprindelige navn, der senere på grund af kroen har fået en omtydning?

Den nuværende bro bærer årstallet 1887, men der må have været en bro før den, muligvis allerede i 1761, selv om Detmers hverken i tekst eller på kort angiver en bro; vejføringen var i 1761 den samme som nu, og det oprindelige vadested synes at ville have givet en lidt anden vejlinie, over bækken et par hundrede meter fra broen, enten øst eller vest for denne. Der er rester af vadested begge steder. Det er besynderligt, at Detmers slet ikke har noteret overgangsforholdene her.

I tunneldalens bund løber en å eller en bæk uden navn. Den giver afløb for Vedbøl sø mod øst over Slibsø; når den har passeret Østergårds mølle, får den det prangende navn Storå, men ingen kender til, at den har haft et navn ved Vartenbjerg. Selvfølgelig har den haft det. En å, der i den grad volder besvær for en hovedfærdselsåre, er mere selvskrævet til at bære navn end afløbet fra Østergårds mølledam. Man må undre sig over, at det er gået i glemmebogen. Syd for Vartenbjerg (øst for Sydvejen) findes en mark med navnet Fuglebæk. Er det navnet på bækken fra søen, der har overlevet her, eller er det kun navnet på et af dens tilløb?

De besværlige vejforhold omkring Vartenbjerg har givet hele skrænten ned mod bækken sydbred navnet Amplekrog, som navnetyderne har sat i forbindelse med det jyske verbum ample – »trælle, arbejde med besvær i noget« –, i så fald her om besværet med at arbejde sig op ad vejen over den søndre skrænt, der nu er en gemt idyl, men dengang blev skrevet i mindebogen som en puklebakke. For den sags skyld kunne terrænet på nordsiden af bækken også være omfattet af navnet, men her hedder skrænten Enemærke, Vedbølgårds særjord; vest for broen hedder nordsiden Enemærkeshoved. Det er med andre ord kun den sydgående trafik, der i stednavnet fastholdt besværet med at passere tunneldalen. Måske er det studedrifterne sydefter, der har husket møjen.

Den smalle eng øst for broen på nordsiden af bækken hedder Anneseng og er efter traditionen en faddergave fra Vedbølgård til Vartenbjerg; da navnet er registreret så tidligt som i 1789, er det en gammel historie.

Vi ampler videre mod syd, forbi grusgraven ved Vedbøl sø, også forbi vejen til Vedbøl, idet vi foreløbig følger vejviserens vinge mod Skovby. Jorden ved det første vejkryds hedder Kastene, der menes at sigte til sten, kastet i en dyngesom et (billigt) offer fra de forbirejsende, hvor en udåd er øvet.

Ret kort efter andet vejkryds kan man på en mark til højre finde en betonstilling, der blev bygget i 1917 som et led i den tyske befæstningslinje, der blev lagt tværs over Nordslesvig. Linien blev sprængt bort efter genforeningen, men en af de få stillinger, der blev levnet, ligger altså her ved Oksevejen.

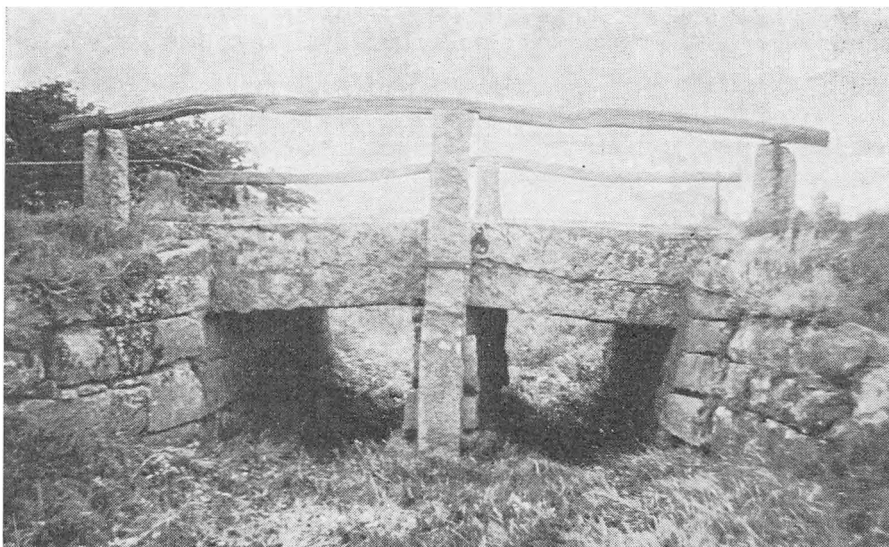
En km efter vejkrydset drejer vi til højre ned gennem hulvejen Fredshule. Indkørselen er markeret af en sten med FM, Fredet Minde, og staten er ved opkøb af arealer ud til siden i færd med at sikre hele slugtens karakter bevaret. Bilister må advares. Det er ikke ubetænkeligt at forcere den sandede hulvej med de dybe hjulspor, og når denne velbevarede rest af Oksevejen bliver kendt som udflugtsmål, må bilerne holdes borte.

I dalsænkningen bliver Fredshule krydset af Kolsbæk, der under en gammel stenkiste løber mod Vedbøl sø. Den afvander altså fra øst mod vest, men vender via søen tilbage mod øst under broen ved Vartenbjerg.

Fra Fredshule kommer vi til Femvej, der nemt kan kendes på vejviseren med de fem vinger, der viser mod Skovby, Vedbøl, Vedsted, Skovbylund og Hovslund. Vi skal i retning af Hovslund, mærker os i vejtrekanten endnu en gammel stenkiste, men denne gang kommer vandet fra vest, løber mod øst som tilløb til Kolsbæk, løber altså tilbage mod vest under Fredshulevejen for endnu engang at foretrække øst ved Vartenbjerg. Hvis man smider en pind i vandet ved Femvej, kan man spejde efter den ved Vartenbjerg.

Vi krydser Sydvejen, som vi forlod ved 8,4 km stenen, men som i mellemtiden er nået til 12,4 km. Vi hjælpes videre af en vejviser, der angiver 2 km til Immervad. Til venstre ligger en mark med det mærkelige navn Fredsuk. Sagnet sætter Fredshule og Fredsuk i forbindelse med slaget ved Immervad, hvor de danske fik et fandens bad, formodentlig 1422, da holstenske hjælpetropper undsatte Limbek på Tørning, der var belejret af Erik af Pommern. Efter kampen ved Immervad skal de slagte være draget nordpå over marken Fredsuk, som fik sit navn, fordi de her sukkede efter fred, medens de i Fredshule (Fredshole) blev vidne til, at fredens sol oprandt. Stednavneudvalget har for Fredsuk (ældste form fra 1789: Frennsock) den mindre poetiske formodning, at forleddet betyder frænde og efterleddet morads.

På Fredsuk lå den store Skovby-sten, hvoraf Jørgen Pedersen Aarøe og Matthias Paulsen i 1787 huggede samtlige stenplanker til den kendte Immervad bro. Det er Andreas Michaelsen, der i Stambladet, 1964, side

Immervad bro.

26, fremdrager denne oplysning, men hans bemærkning om, at Immervad var vadested til 1787, er blevet tilbagevist af Hans Worsøe, der i Sønderjysk Månedsskrift, 1965, side 154, fører broens historie tilbage til i hvert fald 1716. På Detmers' kort 1761 har Immervad da også som første sted på strækningen efter Haderslev Sønderbro fået noteret: eine Brücke.

Problemerne omkring Immervad får vi desværre ikke løst af Detmers' kort. Hverken vejkrumninger eller afstande kan vi rigtig få til at passe. Heller ikke vejforbindelser. Kortet viser således mellem Immervad og Femvej kun to veje mod vest. Von Ripen über Abkier står der på den ene, von Abkier på den anden. Oprindeligt var der ud for begge veje skrevet Nedder Erstall, men det er blevet overstreget. Det står altså åbent, om Ribevejen er gået over Abkær, Neder Jerstal og Bevtoft eller fra Abkær har haft tilslutning til Pottervejen. Men hvor har vi forbindelsen til den gamle hærvej over Vedsted, Vojens og Sommersted? Detmers' kort giver intet svar på dette spørgsmål, men det grønne hærvejsskilt, der nu ved bedepladsen afmærker Oksevejens sidste fase, står i hvert fald ikke på Rechte herr weg, for Hærvejen var den vestlige og Oksevejen den østlige gren i Immervads vejgaffel.

I 1761 synes Oksevejen iøvrigt at være gået vestligere end den nu med tjære og grønt skilt pyntede vej. Den har vistnok ligget nærmere Stengelmosen, og i så fald er der kun to muligheder, enten vejen i mosens kant eller den vej, der går snært forbi det nu mestendels bortharpede Langbjerg, efter Detmers at dømme den sidste, i hvert fald i 1761.

Men i den tyske matrikel på landinspektørens kontor i Haderslev kan man finde en højst interessant oplysning. Blad 13 for Vedsted sogn, Skovby ejerlav, viser, at Ailwaisskift dækker parcelnumrene fra 49 til 90 inklusive, det vil sige hele Stengelmosens østlige udkant, medens arealerne umiddelbart øst for mosen hedder Storehede. Er det for dristigt at opfatte disse stedangivelser således, at Adelvejen er identisk med den markvej, der følger mosens kant?

I Sønderjyske Stednavne (Haderslevbindet side 445) har man været endnu dristigere. Man røber ikke, at Adelvejsskifte ligger i Stengelmosen, men oplyser om placeringen kun følgende: »Ved den gamle Hærvej fra Immervad nordpå, der på Meiers kort 1649 kaldes Rechte herr weg.« Ingen andre ved, hvor den rigtige hærvej har gået. Foreløbig ved vi i det højeste, at der har gået en hovedvej, en adelvej, i mosekanten. Men har det været Oksevejen eller Hærvejen? Der er et problem at vende tilbage til.

Detmers' kort kan som sagt ikke bidrage stort til opklaringen, men ellers giver det en ualmindelig klar og tydelig beskrivelse af vejen fra Haderslev til Rendsborg, herunder Oksevejen fra Haderslev til Immervad og dens vejforbindelser. Går vi længere tilbage end til Detmers 1761, kommer vi til at nøjes med unøjagtige skitser. Selv kartografen Johannes Meier overrasker med de løse streger, hvormed han tegner forholdet mellem de to vigtige færdselsårer Oksevejen og Haderslev-Åbenråvejen. Han har således ikke mindre end fire forskellige løsninger vedrørende det sted, hvor de to veje løber sammen, dels Mastrup (planche V), dels syd for Langkær (planche VI), dels nord for Langkær (planche IIX, alle hos Danckwerth), dels endelig et punkt lidt syd for Haderslev, vistnok Hørregårdsvej-løsningen (planche CXVIII i Nørlunds Meierudgave).

På det sidstnævnte kort har Meier, hvis tolkningen er korrekt, i så fald også indtegnet færgevejen til Årøsund over Langkær (Færgehusvejen); andetsteds holder han sig til vejen langs Haderslev fjord, undtagen på planche IIX hos Danckwerth, hvor han lægger færgevejen gennem Sønder Mastrup over Kjestrup, Sdr. Vilstrup og Kjelstrup.

Tager vi yngre kort end Detmers 1761, ser vi, at allerede på Videnskabernes Selskabs kort af 1780 er Færgehusvej ikke længere fundet værdig til indtegnning, men Åbenråvejen begynder stadig på Hørregårdsvej. Det gælder også kortet fra 1836, selv i den udgave, der har fået vejnettet berigtiget 1852, og først i Generalstabens kort 1857 udgår Åbenråvej fra Sønderbro som nu. Tilsyneladende er arkivmaterialet vedrørende chaussébyggeriet forsvundet, men de nævnte landkort skulle give tilstrækkeligt bevis for, at omlægningen er foretaget, da man byggede chausseen fra Åbenrå til Haderslev 1852–53, og at det var ved denne lejlighed, den gamle vejvisersten på Hørregårdsvej mistede sin funktion: at skille de to hovedveje fra hinanden, Åbenråvejen og Oksevejen. *Bjørn Svensson*

H. C. Andersens sønderjyske ven Erik Nissen Oksen

Redaktør Ole Bech, Christiansfeld, fortæller om det venskab, der opstod mellem hans oldefars bror, Erik Oksen, og H. C. Andersen, da den unge student og aldrende digter ved et tilfælde fik samme adresse i København: Nyhavn 18.

For hundrede år siden – i 1868 – kom en ung sønderjysk student til København for at studere teologi. Hans navn var Erik Nissen Oksen, født i Gesing ved Skærbæk, hvor hans far, Kjeld Petersen Oksen, var gårdejer. Faderen havde gået i Brødremenighedens ansete kostskole i Christiansfeld, mens dennes bror, Hans Timmermann Oksen – senere egnens sognekonge og ejer af den for nylig forsvundne Timmermann'ske gård på torvet i Skærbæk – havde fået sin skolegang i Åbenrå.

Erik Oksen havde taget studentereksamen på latinskolen i Ribe og ville nu læse til præst ved Københavns universitet. Han fandt logi i ejendommen Nyhavn 18, samme hus, hvori H. C. Andersen boede sine sidste år. En dag kom de to – den gamle, verdensberømte digter og den unge sønderjyde – i samtale på trappen, og H. C. Andersen fattede straks sympati for den begavede unge mand fra Vestslesvig. Sikkert nok er samtalen faldet på Oksens hjemegn. Digteren kendte Vestslesvig og dets befolkning, idet han 25 år tidligere som kong Christian den Ottendes og dronning Caroline Amalies gæst havde besøgt Føhr, en oplevelse, som er skildret i »Mit livs eventyr«. Den betydelige aldersforskel til trods – digteren var over 70, Erik Oksen i begyndelsen af tyverne – udviklede der sig snart et varmt venskab, som varede til H. C. Andersens død i 1875.

Dette venskab fik betydning for dem begge. Efter i 1874 at være blevet teologisk kandidat med en smuk førstekaraktter tog Oksen, som det dengang var såre almindeligt, arbejde som huslærer på en af de store gårde, Bregentved, hvor han underviste lensgreve F. G. J. Moltkes tre yngste sønner. Han tilbragte en række lykkelige ungdomsår på den idylliske sjællandske herregård og udvirkede en indbydelse fra lensgreven til H. C. Andersen om at tilbringe ferierne på Bregentved. H. C. Andersen, som på trods af den megen ydre festivitas, han var genstand for, livet igennem følte sig meget ensom, tilbragte lange perioder på Bregentved, hvor han sluttede venskab med grev Moltke.

Sin taknemmelighed mod Oksen viste digteren ved gennem årene at forære ham adskillige af sine bøger med dedikationer tillige med manuskripter og andre minder. Juleaften 1872 lå Andersen syg, og Oksen holdt ham ved selskab. Som julegave fik han foræret H. C. Andersens eventyr med følgende hilsen: »Til min unge ven, stud. teol. Erik Oksen fra H. C. Andersen.« Da digteren var ved at komme til kræfter oven på sygdommen, spadserede han ture i København i selskab med den unge sønderjyske student, og da Oksens embedseksamen var lykkeligt overstået, fejrede de to begivenheden med et lille gilde.

Blandt de minder om H. C. Andersen, Erik Oksen tid efter anden fik foræret af digteren, var blade af hans dagbogsoptegnelser, påbegyndt i 1863, notater, som udgør et forarbejde til erindringsværket »Mit livs eventyr«, og manuskripter til andre eventyr, kladder til »Kometen«, »Moster« og »Hvad gamle Johanne fortalte«. Også udkastet og dele af kladderne til »En Portugiserrejse« blev overladt Oksen. Jeg har haft lejlighed til at se en del af disse originalmanuskripter, og det er ejendommeligt at sammenligne disse med snørklede, gotiske bogstaver fyldte ark, kendeligt præget af digterens høje alder og overbroderet med rettelser, med digterværkernes endelige udformning.

Et andet skriftligt minde, H. C. Andersen forærede vennen, er et brev fra enkedronning Caroline Amalie, dateret Sorgenfri Slot den 6. september 1869 og skrevet i anledning af festen for 50-årsdagen for Andersens ankomst til København som ung, fattig skomagersvend. Dronningen skriver, at hun gerne ville have deltaget i festligheden og udtaler håbet om, at verden endnu mange år frem må kunne glæde sig over de skønne eventyr. Et andet kongeligt brev, som Erik Oksen har ejet, er underskrevet af dronning Louise. Det er fra 1872, og dronningen skriver: »Havde jeg digterens talent, ledsagede smukke vers dette lille juleønske af min hånd, men Herren, der ellers var så nådig imod mig, tilbageholdt det, jeg i dette øjeblik beklager: at sige Dem, hvor hjerteligt jeg ønsker Dem en glædelig jul og god bedring.«

Det må have varmet den syge, gamle digters hjerte at modtage denne hilsen midt i ensomheden i Nyhavn, hvor han holdt jul i selskab med Oksen.

H. C. Andersen fotograferet i sin lejlighed i Nyhavn 18. Billedet er taget i maj 1874, og vistnok det næstsidste billede, der er taget af digteren. Det sidste er fra september samme år – billeder fra 1875 er montager, hvortil man anvendte ældre optagelser. Ovenstående fotografi er udlånt fra Odense Bys Museer, nr. 66/1958.

Nævnes bør det også, at der blandt de ting, Erik Oksen pietetsfuldt gemte til minde om sit venskab med den store digter, var en brevveksling mellem H. C. Andersen og Carsten Hauch.

Der foregik en livlig brevveksling mellem Andersen og Erik Oksen. Da digteren året før sin død var på rejse i Schweiz, modtog den unge student en hilsen fra det fremmede. Uden på konvolutten har Andersen skrevet følgende udførlige adresse: »Velbårne Herr cand. theol. Erik Oksen. Adresse: Hans højvelbårenhed grev Moltkes gård på hjørnet af Store Kongensgade og Dronningens Tværgade i Kjøbenhavn.« I brevet skildrer digteren ikke uden lune en køretur i Alperne, hvor bremses var så nærgående mod hestene,

at disse løb løbsk. I sidste øjeblik lykkedes det H. C. Andersen at springe af vognen. En rejsekammerat og kusken havde allerede bragt sig i sikkerhed.

Den sidste hilsen, Oksen modtog fra H. C. Andersen, er skrevet på bagsiden af et fotografi kun få uger før digterens død i 1875. Andersen citerer et vers af sit digt »I Danmark er jeg født« og slutter – sikkert med tanke på Oksens vestslesvigske hjemstavn – med ordene:

»Du danske, friske strand,
plovjernet guldhorn finder,
Gud giv dig fremtid,
som han giv dig minder.
Dig elsker jeg,
Danmark, mit fædreland.«

I 1879 blev Erik Oksen kaldet som sognepræst til den af Bregentved og Vemmetofte Kloster nyopførte Hylleholdt kirke. Samme år holdt han bryllup med Louise Neergård, datter af jægermester Neergård til Åkjær og Dybvad. Fra Hylleholdt forflyttedes han nogle år senere til Herfølge, hvorfra han ledede Stevns, Fakse og Bjeverskov Herreders Provsti. Som formand for den kommission, der gennemførte de sjællandske kirkers overgang til menighedernes ejendom, udrettede Oksen et stort og anerkendt virke, for hvilket han modtog dannebrogsoordenen og udnævntes til ridder.

Selvom Erik Oksens livsgerning faldt på Sjælland, glemte han aldrig sin sønderjyske hjemstavn. På en international luthersk kirkekonference i Nürnberg i 1911 holdt han et foredrag, som vakte betydelig opmærksomhed. I stærke vendinger henledte han kirkeledernes opmærksomhed på den uretfærdige behandling, man fra prøjsisk side gav kirke og skole i Nordslesvig. Ved genforeningen, da der skulle sendes fem danske provster til det genvundne land, blev Erik Oksen bedt om at overtage Tønder, men frabad sig at blive forflyttet under henvisning til sin alder.

Den festlige junimåned i 1920 opholdt Erik Oksen sig på fødeegnen og holdt i Skærbæk sognekirke en festprædiken, som på smukkeste måde forløste de tanker, der rørte sig i alle ved Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark. Også ved oprettelsen af sognebiblioteket i Skærbæk var provst Oksen meget virksom.

I 1922 tog han sin afsked og døde to år senere i en alder af 75 år. Hans enestående H. C. Andersen-samling, som også omfattede den guldpen, hvormed digteren havde skrevet mange af sin udødelige værker, gik i arv til hans børn, ekspeditionssekretær cand. jur. Knud Oksen og frk. Ebba Oksen, der nu begge er døde. Da Knud Oksen døde for nogle år siden, overlod søsteren guldpenen til H. C. Andersen-museet i Odense, og i marts 1967 modtog Det kongelige Bibliotek fra frk. Oksen de mange breve og manuskriptfragmenter, som den unge Erik Oksen havde fået af digterens egen hånd.

Ole Bech.

Christian Ludvig Stemann, f. 12. 12. 1730 i Meldorf, d. 11. 11. 1813 i Sorø. Efter omtrent tredive års arbejde i ledende stillinger inden for den danske centraladministration, blandt andet i Tyske Kancelli, i nært samarbejde med A. P. Bernstorff, udnævntes han til minister. I 1784 gik han af og flyttede til Halerslev, hvor han var amtmand, indtil han i 1789 overtog posten som overpræsident i Altona.

Vestslesvigske vejproblemer 1788

Når vejenes tilstand for et par hundrede år siden var så dårlig, skyldtes det blandt andet bøndernes modvilje mod at reparere dem. Overlærer Valdemar Andersen, Bække, har fundet en knap tohundred år gammel brevveksling, som fulgte efter vejforordningen af 1784, og som fortæller om menigmands syn på vedligeholdelse af de hjemlige veje.

I det gamle bondesamfund var vedligeholdelse af vejene en af de byrder, bønderne måtte bære. Om oprindelsen til denne forpligtelse ved man intet;

det kunne vel tænkes, at pligten til at holde vejene farbare havde relation til ægtkørslen, befordring af det kongelige følge, når kongen var på rejse gennem landet. I så fald må vejpligten ses som et udslag af bøndernes reducerede position over for den voksende kongemagt. I gamle love tilbage til 1200'erne er bøndernes pligt til at holde vejen farbar omtalt. Samtidig kan det fastslås, at dette vejarbejde til alle tider har været yderst ildeset af bønderne, der århundreder igennem modsatte sig den pålagte forpligtelse med en stædighed, som næppe på noget område kunne være mere stejl, og som kun lod sig bryde ved tvangsmidler. Bag denne afvisende holdning lå formentlig bøndernes forestilling om, at vejpligten var blevet dem påtvunget, og at man aldrig havde anerkendt denne.

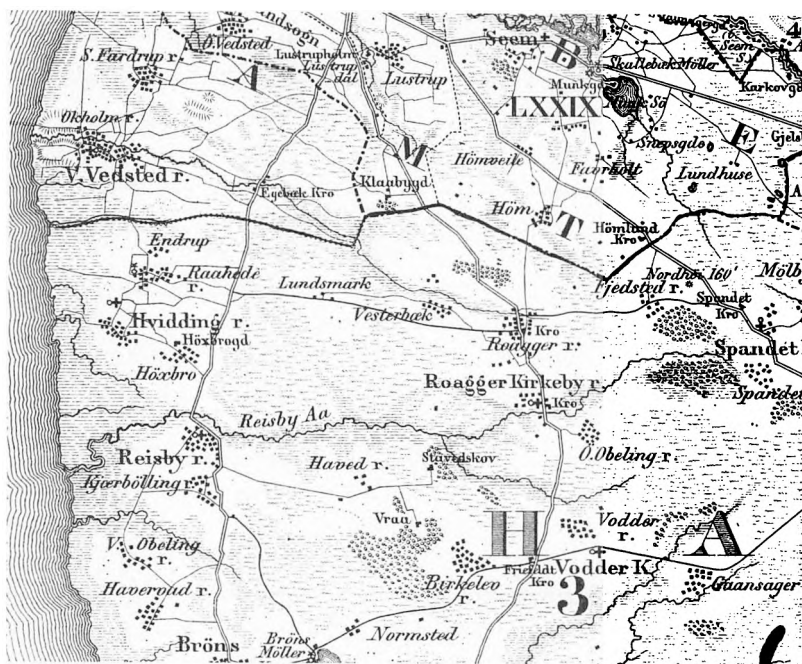
Vejenes historie – der ikke er særlig fyldigt behandlet – afspejler først og fremmest vanskelighederne ved at få vedligeholdelsen gennemført. I Sønderjylland, hvor de administrative organer ofte kom hverandre på tværs, og hvor befolkningen var retsbevidst og stædig, var vejproblemerne ingeniende færre og mindre end nord for Kongeåen. Vi skal i det følgende fremdrage et eksempel, der på flere måder synes at være typisk for den nord-slesvigske vejsituation for henvend 200 år siden, både selve problemet og dets løsning.

Da der 1784 kom en vejforordning for hertugdømmerne, som indskærpede pligten til istandsættelse af vejene, holdt det som sædvanlig hårdt med at få bønderne drevet til arbejdet. Talen er her om Haderslev vesteramt, omfattende Hviding, Kalvslund, Frøs og Nr. Rangstrup herreder. Husfogden for vesteramtet, Chr. Outzen i Roost, skulle som melleminstans mellem amtmanden og bønderne sørge for, at vejene holdtes i stand. I begyndelsen af året 1787 havde han tilsyneladende fået en henstilling fra amtmanden om at søge vejarbejdet fremmet. Til samtlige sognefogder udsendtes følgende til erklæring:

»At ej alene en udi det danske sprog oversat ekstrakt af vejprotokollen, holden 11. januar h. a. over vejen (her angives, hvilket vejstykke, sognefogden var ansvarlig for), men endog, at de til samtlige vejes forordningsmæssige istandsættelse fornødne og med den kgl. vejforordning af 29. oktober 1784 overensstemmende instruks er mig til underdanig efterlevelse af husfogderiet rigtig kommunikeret og tilstillet.« Efter at denne erklæring var indhentet fra sognefogderne, modtog de fra husfogden et sålydende cirku-lære, dateret 5. april 1788:

»Da det er Hans Excellences, herr, geheimeråd og amtmand von Stemanns alvorlige vilje, at den under 29. oktober 1784 allernådigst emanerede vejforordning på det nøjeste skal efterleves, og højstssamme på nærværende tid påstår, at samtlige publique veje skal af vedkommende nu være i en forordningsmæssig stand satte, da næsten fire år er forløbne siden forordningens

Et udsnit af Mansas kort fra 1848, hvor de omtalte vejstykker er medtaget.

publication, så har Hs. Ex. i håb herom tilmeldt mig, at højstsamme agter den 28. og 29. hujust at syne samtlige udi (herreders navn) værende alfare-, kirke-, ting- og mølleveje. Jeg kan i anledning heraf ej unnlade at give nedenbenævnte sognefogder herom efterretning med advarsel og befaling, at de uden ringeste henstand syner deres distrikts ovenbenævnte veje for at efterse, om der findes nogen brøstfældighed på samme, i hvilken fald de straxen orderer vedkommende at sætte deres brøstfældige vejskifter inden fjorten dage a dato i en forordningsmæssig stand. Det er at forhøje vejen i midten med sand og grus, runde den på begge sider, forsyne samme på begge sider med tilstrækkelige og uafbrudte grøfter og besørge de fornødne sile (over vandløb) af kløvede kampesten lagte. Skulle en eller anden af undersåtterne findes til deres vejskifters istandsættelse i den ovenbenævnte tid uvillig, da forfarer sognefogden med den eller de efter de af mig ham forhen meddelte instrukser, eller melder det her til mig uden ophold.«

Dette cirkulære, der havde påtegningen per expres, fik sognefogdernes underskrifter. J. Jørgensen i Villebøl afgav følgende bemærkning: »De behøvede broer og siele* kan ej gøres noget ved, inden de Riberhuser bliver

* Sil eller siele:

- 1) sluser i marskdigerne
- 2) stenkiste, hvor igennem vandet føres under en vej
- 3) i Vestslesvig også som betegnelse for lille lavvandet vandløb med vadesteder. (Håndbog for Lokalhistorikere).

befalet til at tage del udi samme.« Man måtte i denne erklæring se et forvarsel om de vanskeligheder, vejforbedringen ville møde.

I Hviding sogn med den typiske vestslesvigske natur, hvor vejene gennem det flade marskland givetvis har været besværlige at holde i stand, hørte beboerne under forskellige godser, hvilket vel næppe har betydet så meget i den daglige omgang, men stod man over for ekstraordinære fællesopgaver som f. eks. vejarbejdet, var det så som så med det solidariske sammenhold blandt bønderne, hvilket vil ses af det følgende.

Efter at sognefogden Niels Jessen i Høgsbro i henhold til forannævnte ordre fra husfogden havde foretaget en fordeling af vejarbejdet i sognet, fremkom den første reaktion fra fem beboere i Hviding, hørende under Haderslevhus; den udaterede klage må være skrevet sidst i april 1788:

Høj- og velbårne herr. geheimeråd, ridder og amtmand
Nådige og højbydende herre!

Vi underbenævnte lodsejere i Hviding er blevet anbefalet at forfærdige vejskifter på Råhede mark imellem deres forte fenner, hvor lodsjerne i Råhede har benyttet sig af veje og sidegrøfter til deres fenners indhegning. Vi har vel af godvillighed engang for alle sat forbemeldte vejskifter i stand, førend de Råheder indhegnede deres fenner. Men siden de indhegnede samme og berøvede os derved det sand, som vejen skulle opfyldes med og nu $\frac{1}{4}$ mil derfra skal hentes, har vi siden den tid ej rørt forbemeldte vej. De herudi boende Schackenburger undersætter har fra deres herskab fået den alvorlige ordre ej i nogen måde at befatte sig med forbemeldte vejs istandsættelse, og de her boende Lindewitske har aldrig haft nogen del derudi. Hvorfor skulle vi få Haderslevhus undersætter da derved bebyrdes? Og da de Råheder ej har flere veje end vi at istandholde, og den kgl. vejforordning i munde fører, at enhver by skal forfærdige deres veje, hver på sin mark, så ser vi os af foranførte årsager nødsaget til underdanigst at bede Deres Ex. nådigst at frikende os for forbemeldte vejs istandsættelse.

Underdanigste bøn og begæring af Hans Jürgensen, Bertel Jensen, Laurits Nielsen, Niels Andersen og Hans Mikkelsen, alle af Hviding.

29. april 1788 sendte amtmand Stemann, Haderslev, ovennævnte til husfoged Outzen i Roost, der skulle indhente erklæring fra beboerne i Råhede.
10. maj samme år forelå erklæringen:

At Hviding by ingen lande- eller alfarvej har over deres mark er en uægtelig sandhed. At de tillige med samtlige sognemænd af alle slags tjenere (hørende under de forskellige godser) fra gammel tid reparerede

den over Høgsbro og Råhede byers marker fra Rejsby og til Ribe gående landevej til fælles er også en sandhed. Og at Hviding by havde derforuden fra ældgammel og utænkelig tid af alle slags tjenere uden forskel lodsskifter på Endrup bys mark, nemlig på Skotvejen mellem Endrup og Vester Vedsted er også en ubestridelig sandhed. For 17 år siden blev den først beskrevet landevej efter ordre delt, og Hviding by af alle slags tjenere medtagen udi delingen, af hvilke nogle blev tillagt skifter på Høgsbro mark og de øvrige på Råhede bys mark, som mest var belestiget dermed. Udi den henseende blev samtlige Hviding bymænd entlediget og frigivne for deres gamle vejskifter på Endrup mark, og bemeldte Endrup bymænd, som desuden havde overflødige veje, tog selv godvilligen derimod. Men da Hviding by nu skulle have vejskifter på bemeldte Råhede bys landevej, var de i førstningen meget uvillige dertil. Men sagen blev såvel af den sal. herr. geheimeråd og amtmand v. Klingenberg tillige med hrr. stiftamtmand v. Levetzau af Ribe, herr. husfoged Outzen og herr. birkefoged Outzen, Seem, der da samtlige udi egen høje personer var på vejsyn således påkendt, decideret og fastsat, at den skete deling skulle stå udi sin fulde kraft og, at enhver skulle ikke alene sætte sine skifter i god stand, men også bestandig vedligeholde dem, som de også straks gjorde og udi mange år har efterkommet indtil for 3 år siden, da den gamle birkefoged Outzen ved døden afgik, og siden har de Schackenborger tjenere i Hviding, ialt 4 mænd været modvillige. Af 8 Haderslevhus tjenere findes 3 mænd, som har sat deres skifter udi god stand, og de øvrige 5 mænd er de, som gør ansøgning om befrielse. Men de grunde, som fremlægges, er falske og usandfærdige. De skriver, at de godvillig og en gang for alle satte disse skifter i stand. Dette er usandt. Men de blev dette under straf befalet og udi 16 år efterkommet. De skriver, at deres vejgrøfter er dem berøvet, hvoraf de skulle tage sand at reparere vejen med, dette er også usandt. De skriver, at de nu skulle hente sand $\frac{1}{4}$ mil, dette er også usandt. Et eneste skift ... må nødvendigt køres sand på, siden det er ler. Men samme skal for dem blive udvist og kan findes på nogle bøsse-skud[-s afstand]. De skriver, at de har ligeså mange veje at holde vedlige som Råhede bymænd. Men det er en skammelig løgn. Thi Råhede har foruden den berørte vej endnu 2de andre store alfare eller publique veje, som de selv alene vedligeholder foruden nogen andres hjælp. Og om så sker, at disse af Hviding bliver frikendt, så har de aldeles og slet ingen publique veje i mindste måde at vedgøre, og udi så måde bliver den eneste by udi det hele Hviding herred. Sagen for dem er i sig selv af ringe betydning, da de udi en dag let kunne sætte deres skifter udi god stand, men derimod deres modvillige genstridighed, hvilket er al den oplysning, som vi herved så underdanig kan indberette.

Råhede grandestævne d. 10. maj anno 1788

[Underskrevet af 5 Lindevedske, 4 Riberhusiske og 9 Haderslevhusiske undersåtter].

At for- og ovenskrevne erklæring af samtlige Råhede bymænd er udi alle måder rigtig og udi al sandhed bevidnes af mig underskrevne sognefoged.

Høgsbro, d. 11. maj 1788   Niels Jessen.

De fire gårdmænd i Hviding, hørende under Schackenborg, fulgte siden Haderslevhusernes eksempel og skrev en klage til herskabet:

Under 3die hujus har hr. birkedommer Outzen i Skallebæk mølle pålagt os undertegnede 4 Schackenborg beboere i Hviding til den 22. juli ganske og fuldkommen at istandsætte de os af den Haderslevhusiske sognefoged Niels Jessen af Høgsbro og Råhede mark tillagte vejparter, alt at efterkomme under executions tvang fra forbemeldte 22. juli. Men som der aldrig nogen på grevskabets gods' vegne over slige tillæg af veje har været nærværende, ej heller der over os vitterligt at være passeret nogen ordentlig opmål eller bonite, uden hvad forbemeldte Niels Jessen efter en slump har forrettet og derefter anvist os vore parter, anser vi sligt meget fornærmelig, os at være tillagt vejparter istandsættelse og vedligeholdelse på en fremmed bymark, allerhelst det adelige Lindevedske gods' undersåtter ikke alene er ganske fritagne, men endog en del af de Haderslevhusiske, som f. eks. Endrup beboere, der aldrig har haft mindste del eller endnu har i den almindelige landvej. Dertil finder landliggerne [lodsejerne ved vejen] for de os anviste vejskifter endnu for godt at indhegne deres tildelte mark med den forhen til vejen istandsættelse opført grav. Når det nu måtte pålægges os at vedligeholde de anviste vejparter, finder vi os ikke alene højlig fornærmet ved det, de Lindevedske med Haderslevhuserne i det samme sogn kan fritages for sligt vejarbejde og os derimod pålægges. Men endog ved det foromdelte forhold med de nye opførte grøfter, der jo ganske betager al fylding til vejens istandsættelse, og som lettelig kan forårsage en vidtløftig og svær kørsel fra et langt fra liggende sted.

På grund af foranførte sandfærdige omstændigheder, håbes og bedes underdanigst deres højvelbårenhed som vores nådige herskab vil få os forskånet og fritagen fra slig en u-billig tyngelse, på det vi ej fremdeles skal tilpligtes at forrette ikke alene vores egen andel, men endog hvad med rette kan tilkomme de Lindevedske og Haderslevhusiske naboer.

Hviding, den 20. juli 1788.

Greven på Schackenborg, O. D. Schack, sendte straks ovennævnte klage til amtmand Stemann med anmodning om en nærmere undersøgelse af sagen. Denne opgave tilfaldt husfoged Chr. Outzen i Roost, der i sin erklæring af 24. juli 1788 kunne oplyse, at der allerede i april 1773 fra amtmændene i Haderslev og Ribe var udsendt ordre til de respektive sognefogder om at sørge for istandsættelse af de offentlige veje. Ved denne lejlighed fik beboerne i Hviding tildelt den omhandlede vej over Råhede mark at istandsætte og vedligeholde. De foretog sig dog intet, og da de to amtmænd i oktober s. a. besigtigede vejene, fremkom Hviding-folkene med en klage over den skete tildeling. Ved birkedommer Outzens formidling gik de dog med til en gang for alle at sætte vejen i stand, men forbeholdt sig, at de for fremtiden fritoges for at have mere med vejen at gøre. Men husfoged Outzen understøtter, »dass aber diese Entledigung bis diese Stunde nicht erfolgt.« Han måtte derfor hævde, at ordren fra 1773 stadig stod ved magt og anbefalede, at Hviding-folkene nu blev beordret til at udføre deres forsømte vejarbejde.

Fra Schackenborg modtog amtmand Stemann meddelse om, at godsets bønder under 12. august 1788 var blevet beordret til at udføre deres vejarbejde på Råhede mark.

Sognefoged Niels Jessen kunne 11. september skrive til amtmanden: »Jeg takker Deres Excellence for Deres nådige gode assistance med at bringe disse modvillige Haderslev-tjenere udi Hviding til lydighed, at sætte deres vejskifter udi stand på Råhede mark, som de nu endelig blev nødte til at gøre og sat samme udi en nogenledes god og skikkelig stand. Men de Schackenborger-tjenere udi samme by har til dato endnu intet gjort ved deres vejskifter på samme vej, hvilket var højst nødvendig, siden sidegrøfterne hindrer vandløbet for den hele vej.«

Schackenborgernes vægring blev dog ikke langvarig. 11. november meddelte Niels Jessen amtmanden, at de modvillige nu også havde sat deres vejskifter i nogenledes stand. »Det kan ikke nægtes, at om det før var sket, mens jorden var tør, så kunne sidegrobene være blevet bedre opkastede; dog tænker jeg, at det nogenledes for første vinter kan passere, udi vente, at det til næstkommende forår skal gøre det bedre.«

Lignende vejsager kendes fra andre nordslesvigske sogne, og det ser ud, som de Schackenborgske bønder har været særlig uvillige til at tage del i vejarbejdet. Et sådant standpunkt findes motiveret i klagen fra Hviding, idet man fremhæver, at godset ikke havde haft lejlighed til at medvirke ved fordelingen af vejarbejdet. Selv om dette synspunkt ikke kommer til udtryk fra herskabets side, må man nok heri se et af de problemer, som i fortiden kunne gøre den udviklede sønderjydske administration yderligere besværlig.

Vald. Andersen.

Det slesvigske spørgsmål på lærerkonferencerne

Skulle man som et led i nationalitetskampen diskutere politiske problemer på de officielle lærerkonferencer? Spørgsmålet blev rejst i 1909, og fhv. stadsskoleinspektør L. S. Ravn, Haderslev, offentliggør her for første gang de adspurgte skolemyndigheds mening om sagen, der dengang bar stemplet »Geheim«.

På initiativ af pastor Jacobsen i Skærbæk oprettedes i 1890 »Tydsk Centralforening for det nordlige Slesvig«, hvis første formand var seminarieforstander Castens i Haderslev. Foreningens formål var at fremme tyskheten i Nordslesvig gennem kulturel, politisk og selskabelig virksomhed. De kulturelle opgaver trådte efterhånden i baggrunden, mens den politiske linie blev udpræget aggressiv, navnlig efter at amtsdommer J. H. Hahn var blevet foreningens formand.

I 1909 holdt foreningen sin generalforsamling i Rødekro. Stemningen har næppe været særlig fortrøstningsfuld, eftersom landdagsvalget i 1908, hvortil den tyske forening havde opstillet sin formand dr. Hahn i stedet for den tidligere kandidat, den hjemmetyske gårdejer Jep Hinrichsen fra Øster Terp, ikke havde bragt den forventede sejr i 2. kreds, men derimod tysk skuffelse og betydelig dansk fremgang. Dertil kom, at den hårde hånds kurs overfor den danske befolkning, som foreningen i en årrække havde gjort sig til talsmand for, og som den under Hahns ledelse stadig fulgte, havde medført visse brydninger i den tyske lejr, ikke mindst blandt præster og lærere. Man talte åbenlyst om to retninger, og modstanden begyndte så småt at organisere sig. På generalforsamlingen stillede nu første-lærer Søren Hansen Iversen fra Vojens – vel nok efter samråd med formanden – forslag om, at det nordslesvigske spørgsmål fremtidigt skulle behandles på de officielle lærerkonferencer, der blev ledet af kredsskoleinspektøren, og til hvilke lærerne havde mødepligt. Der meldte sig ganske vist nogen betænkelighed ved forslaget, men det blev vedtaget, og det stod nu til formanden at henvende sig til regeringen i Slesvig med et andragende om godkendelse af en sådan ordning, som det selvsagt lå ganske uden for foreningens kompetence at iværksætte. Det skete i en skrivelse af 17. 2. 1909 stilet til Abteilung für Kirchen- und Schulwesen.

Begrundelsen for andragendet er meget udførlig, skrevet egenhændigt af ansøgeren, og den fylder flere ark. Først beklager dr. Hahn sig over den

stadig mere intensive danske agitation, der antager et omfang, som må vække den alvorligste bekymring hos enhver fædrelandsven. Dens mål er tydelig nok at inficere hele befolkningen med uvilje, ja med had til Tyskland. Mod ungdomskernes energiske arbejde må anbefales en skrapere skoledisciplin, og der må skrides ind mod åben eller skjult privatundervisning. De lærere, der kommer til Nordslesvig fra sydlige egne, er dårligt, ja fejlagtigt informeret, og de fatter ikke, at tyskheden fører en fortvivlet kamp mod at blive kvalt (einen Verzweiflungskampf gegen die Erdrosselung). Derfor anbefaler »Deutscher Verein für das nördliche Schleswig«, at det nordslesvigske spørgsmål behandles på lærerkonferencerne ved foredrag m. m.

Såsnart denne skrivelse var nået til regeringspræsidentens bord¹, skyndte man sig med at stemple den »Geheim«, for man var klar over, at der var sprængstof i sagen. Tænk om den venstreorienterede tyske presse, det socialdemokratiske parti eller endnu alvorligere den danske presse fik nys om tingene. Man var inden for regeringen fra første færd af indstillet på at afslå andragendet.

Men amtsdommer Hahn var en stærk mand: formand for »Deutscher Verein«, kandidat til landdagen, en dreven altydsk politiker med forbindelser til højreorienterede medlemmer af rigsdagen. Selv på allerhøjeste sted havde hans ord vægt, og gentagne gange havde ministeren i Berlin lånt øre til foreningens tilskyndelser til en mere aggressiv politik over for den

---

1 Landesarchiv Schleswig 309 nr. 21514.

danske bevægelse. Det måtte nok være tilrådeligt at sikre sig rygdækning, og det gør man grundigt, hvad et anseligt bundt akter vidner om.

Allerede den 27. februar har regeringen formuleret en skrivelse, der indeholder to spørgsmål:

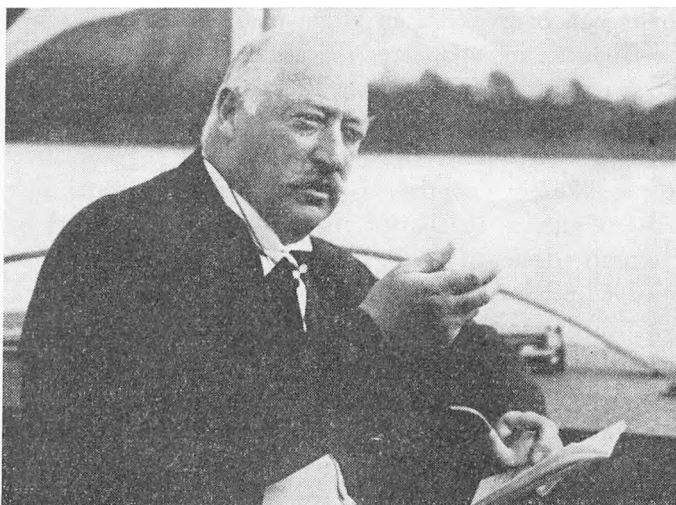
1. Må det anses for formålstjenligt at behandle det nordslesvigske spørgsmål på lærerkonferencerne?
2. Vil det i givet fald kunne bringe kiv og splid ind i lærerstanden?

Denne skrivelse stemples »Geheim« og sendes til samtlige skolevisitorier i Slesvig og Holsten, til Stadtschulrat Wagner i Altona, dr. Hüttebräucher i Kiel og Lorenz i Flensborg, til landråderne i de fire nordslesvigske byer og endelig til kredsskoleinspektørerne i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder og Ratzeburg.

Så kommer svarene fra skolevisitorierne i Bordesholm, Fehmarn, Ekernförde, Heide, Husum, Süderdithmarschen, Schwabstedt, Kreis Steinburg, Pinneberg, Plön, Rendsborg, Segeberg, Schleswig, Tönning-Garding, Kreis Stormarn og Flensborg. De advarer samstemmende mod at bevilge den tyske forenings andragende. Ordvalget er selvsagt forskelligt, men tendensen er ikke til at misforstå, hvad følgende eksempler tydeligt illustrerer: Kan ikke anbefales, meget betænkelig, ganske ugørligt, ikke ønskeligt, foreningens politiske arbejde hører ikke hjemme i lærernes kreds, lærerkonferencer er ikke kompetente, ikke kaldet eller kvalificeret til drøftelsen, man skulle ikke genere lærerstanden med grænsepolitiske spørgsmål, ordningen ville givetvis give de venstreorienterede, socialdemokraterne og den danske presse velkomment materiale til angreb, et tilsagn vil sikkert bringe kiv og strid blandt lærerne.

Mest kategorisk og velbegrunnet lyder afslaget fra skolevisitoriet i Flensborg: Vi må på det mest indtrængende fraråde! Man henviser til den fortræd, som den politiserende lærer Heesch i Frøslev på grund af mangel på moralske kvalifikationer har gjort. Nævnte lærer handlede bevisligt under indflydelse af formanden for den tyske forening og spillede i denne forbindelse en yderst uheldig rolle. Spørgsmålet bliver, om foreningens uansvarlige organer skal have større beføjelser end de kompetente skolemyndigheder. Såvidt må det afgjort ikke komme! Foreningens mål er mere magt, og andragendets formål er åbenbart, at de lærere, som er medlemmer af foreningen, på lærerkonferencerne skal træde i skranken for foreningens politik for på den måde at styrke dens magt og indflydelse overfor tilsynsmyndighederne. Foreningens modydelse skulle bestå deri, at den i ord og skrift skulle give lærerne støtte mod uønskede forholdsregler, dikteret af deres tilsynsmyndigheder.

Heller ikke i Kiel, Altona og Flensborg kan de lokale øverste skolemyndigheder anbefale; vejen er ikke farbar, navnlig ikke i Nordslesvig. Landråd v. Uslar i Åbenrå svarer tydeligt og skarpt: Jeg må på det be-

Landråd Rogge, Tønder.

stemteste protestere; politik hører ikke til i skolen; den måde, den tyske forening og dens leder går frem på, hører absolut ikke hjemme her i Åbenrå kreds, lad os i fred med den politik; Mosehuus er inde på den rette vej.

Landråd Tschirschnitz i Sønderborg udtaler sig også afgjort imod andragendet; det betyder i øvrigt en utilstedelig indblanding på et område, der er underlagt andet og mere betryggende tilsyn.

Svaret fra landråd Dryander i Haderslev er ret kort. Han er betænkelig og forventer ikke noget godt resultat.

Endelig er landråd Rogge i Tønder noget ulden i sine udtalelser, han tør dog ikke anbefale.

Kredsskoleinspektør Schöppa i Ratzeburg tror ikke på noget godt resultat af foreningens indblanding.

Kredsskoleinspektør Todsén i Sønderborg: Den tyske forenings udtalt propagandistiske virksomhed er ikke til gavn hverken for skolen eller tysk-heden, hvad bl. a. tilfældet Bager viser (lærer i Ketting på Als 1882–1919). De to retninger inden for lærerne vil tørne sammen, og kiv og splid vil brede sig også blandt børnene. Schlichting i Haderslev og hans kollega i Tønder mener, det havde været bedre, om dette andragende ikke var blevet stillet, og at man ved at bevilge det vil fremkalde megen uro i aviserne og dermed i befolkningen. J. Mosehuus i Åbenrå peger først på, at vedtagelsen af andragendet på generalforsamlingen i Rødekro ikke var enstemmigt, og at sagen allerede har affødt kritik og splid i Schleswig-Holsteinische Lehrerzeitung. Vejen går ikke over lærerkonferencer, men over en levende og livsnær historieundervisning og det både på seminarierne og i skolerne. Han beretter derefter om sit besøg i ældste klasse i pigemellemskolen i

Åbenrå, hvor han overværede en sådan historietime og kunne glæde sig over, hvor flydende og ubesværet pigerne fortalte afsnit af hjemlandets historie. Også en datter af danskernes førstemand H. P. Hanssen, »ein begabtes und nettes Mädchen« fortalte frisk og fornøjeligt. Men den sidste sætning i inspektørens indberetning lyder alligevel noget mistrøstigt: Hun vil ganske vist ikke blive overbevist om den tyske sags retfærdighed!

Kammerherreinde fru Ingeborg Refslund Thomsen i Åbenrå har venligst oplyst, at omtalte datter af H. P. Hanssen var hendes afdøde ældre søster Astrid Hanssen, gift med direktør Kr. Hansen, Cimbria, Åbenrå.

Da det gjaldt om at tage alle ansvarlige misteltene i ed, henvender Geheimer Regierungsrat Sass sig til overpræsident Detlev v. Bülow, idet han næsten ordret benytter de allerede fremførte argumenter:

Vi mener ikke at kunne anbefale – har gjort dårlige erfaringer med unge læreres politiske virksomhed. De to retninger inden for lærerstanden vil tørne sammen, hvad der vil kunne drive politisk umodne lærere ind i agitatorernes rækker. Der viser sig allerede splid i Schleswig-Holsteinische Lehrerzeitung, og den vil gribe over på børn og forældre. Vi mener, at forningens hensigt er at styrke sin indflydelse over for de kompetente tilsynsmyndigheder. Før vi afslår endeligt, ønsker vi at indhente overpræsidentens samtykke.

Dette lader ikke længe vente på sig, er klart og tydeligt: Jeg samtykker; lærerkonferencer er ikke det egnede sted for behandling af spørgsmålet.

Den 15. juni 1909 afgår regeringens svar til amtsdommer Hahn. Det er klart og kort: Behandling af det nordslesvigske spørgsmål på lærerkonferencer kan ikke tilstedes, da lærerkonferencer ikke er det egnede sted herfor.

Hele sagen, der så vidt vides ikke tidligere er draget frem, er et interessant tidsbillede, der står klart med sine enkle konturer. Den illustrerer på en overbevisende måde den tyske forenings manglende forståelse af problemerne i Nordslesvig og af brydningerne i den tyske lejr, hvor den moderate fløj fik tilgang og støtte af flere betydelige mænd, der imidlertid savnede evner til at gøre sig politisk gældende. Men foreningens leder og medlemmer forstod heller ikke de ansvarlige højeste tyske myndigheders forsøg på at bremse den udæskende kurs, der kun øgede spændingen mellem de to parter, og som tilmed gav danskheden større chancer i grænselandet. Vi ved, at den tyske forening ikke ændrede kurs, men i de følgende år snarere skærpede den med de konsekvenser, dette medførte for forholdene i Nordslesvig, og dr. Hahn og hans følge må bære sin del af skylden herfor.

L. S. Ravn

BOGANMELDELSER

En arbejdsmands minder

»Alsiske minder« har folketingsmand Jens Bladt kaldt den erindringsbog, han nylig har udsendt, og udgiveren – Historisk Samfund for Sønderjylland – har understreget titlen ved at lade konturerne af Als springe frem på forsiden. Det er i og for sig ikke uberettiget. Als er rammen om Jens Bladts erindringer, og i bogens første kapitel præsenterer han sig som lokalpatriot. Men det, der giver bogen sin værdi, er arbejdsmandens minder, skildringen af de vanskeligheder, der har mødt småkårsfolk. »Hvis min bog kan bidrage til at belyse den jævne mands vilkår under skiftende forhold, er formålet nået,« skriver han i bogens slutsætning. Dette formål er nået. Det er så meget mere værdifuldt, som denne side af forholdene i Sønderjylland er alt for sparsomt repræsenteret i litteraturen.

Jens Bladt fortæller godt, og det gør indtryk, når han beretter om forældrenes små kår, om hans egen tid som karl og som vejarbejder og arbejdsløs, om arbejdernes kamp for at klare sig under den tyske inflation, om skuffelsen over den danske sociallovgivning, da den efter genforeningen skulle vise sit værd i praksis, om uforstående sogneråd og om modstanden, der mødte socialdemokraterne, da de meldte sig i kommunalpolitik og menighedsråd. Jens Bladt gik til majfest i 1923, skønt de, der gik til majfest, var blevet truet med afskedigelse, og han har oplevet at blive sagt op fra sin lejlighed og tvunget ud af sognet og dermed ud af menighedsrådet, hvilket tilsyneladende også var hensigten.

Bladt er tilbøjelig til at tro, at han havde stemt venstre ved det første valg efter genforeningen, hvis han da havde haft valgret, men i sine arbejdsløshedsperioder spurgte han sig selv: Hvor blev nu de gyldne løfter fra den glade genforeningstid af? Og venstreangrebene på fagforeningstyranniet, de høje lønninger og hele understøttelsessystemet fik ham til at reagere, så den daglige budbringer – i øvrigt »Dybbøl-Posten«, der netop er fyldt 100 år – til tider blev krøllet sammen til en papirkugle og kastet hen i et hjørne. I april 1924 meldte Jens Bladt sig ind i socialdemokratiet.

Når Jens Bladt skriver sin egen historie, er han god. Hvor han søger at skrive landsdelens historie, er der mindre at rose ham for. Det er for snæversynet, når Bladt i forbindelse med et angreb på de tyske og de danske nazister og på L. S. skriver, at det var »arbejderklassens folk, der gjorde dagens gerning«, medens Jydske Tidendes »kurs i disse vanskelige år var at nedvurdere dansk-socialdemokratisk administration og fremhæve nazistytret syd for grænsen. Dette er vel glemt nu, men dengang vanskeliggjorde det kampen på en samlet dansk front.«

Mærkeligt, at Jens Bladt ikke har større forståelse for ligheden mellem bonden, der mister sin gård, og arbejdereren, der mister sin stilling. Der var vel bønder, der følte trang til at krølle avisen sammen, når de læste om statsminister Stauning, der i Bov havde sagt, at hvis bønderne gik fra gårdene, så var der 50.000 arbejdsløse til at overtage dem, mens folketingsmand I. P. Nielsen supplerede, at landarbejder-

Til venstre for stortrommen finder man Jens Bladt, der trakterer bækket i Als Nørherreds Arbejderorkester ved en majfest i 1938. I sine unge år tjente Jens Bladt mangen ekstraskilling ved at spille til bal. Engang i Hundslev kro gik hatten rundt og kom hjem med 40 mark, hvoraf Bladt med harmonikaen fik det halve, mens den anden halvdel tilfaldt en smedese søn, der spillede violin, nu kendt som professor Chr. Møller, i en lang årrække Niels Bohrs nære medarbejder.

ne i hvert fald ikke kunne klare Sønderjyllands jord dårligere end de gård ejere, der sad og skældte ud. Og tilføjede: »Lad der blive skiftet lidt!«

Det kan altid diskuteres, hvem der vanskeligjorde kampen på en samlet dansk front, men når regnskabet skal gøres redeligt op, må det erkendes, at Jydske Tidendes kurs ikke kan karakteriseres, som Jens Bladt har gjort det, men tværtimod har haft stor betydning ved at hjælpe til at fastholde den vaklende bondefløj på dansk side.

Forholdet mellem det materielle ek-

sistensgrundlag og den nationale indstilling er endnu kun mangelfuldt belyst. Jens Bladt kunne måske have givet et værdifuldt bidrag også til dette kapitel af Sønderjyllands historie, hvis han havde uddybet sin antydning side 25 om, at han engang har været inde på tanker om, at dette med nationalitetsfølelsen er en frase. Hvornår havde han disse tanker, og hvornår hørte tvivlen op? Det er skade, at vi ikke får svar på disse spørgsmål.

Bjørn Svensson

NYT OMSLAG

Med mellemrum har Sønderjysk Månedsskrift fået nyt omslag, sidste gang skete det for ti år siden.

Nu mener vi, at tiden er inde til atter at modernisere omslaget, og tegneren Erik Ellegård Frederiksen har givet udkastet til den nye og synes vi, smukke og enkle forside. Vi håber, at vor stadig voksende læserkreds også vil blive glad for Sønderjysk Månedsskrifts nye udseende. Redaktionen

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A. Nielsen & Co. A/S
Nykøbing Falster

**Lolland - Falsters
Folketidende**

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

**Besøg
landsdelens
museer**

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

**Graasten
Andelsslagteri**

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TEL. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

Sønderborg
GARN

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Redaktøernes adresser:
Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenra.
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
3 eller 5 mdr. fra november ell. januar
Sommerkole for unge mænd og kvin-
der, 3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole
Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

KONTORMØBLER

P. J. SCHMIDT A/S

Vojens - Telefon (045) 4 12 26*

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S · VOJENS